

Η σοβιετική επιστήμη υπό την πίεση της ιδεολογίας

Ανάμεσα στα πολυάριθμα προβλήματα που συζητούνται με πάθος στις σελίδες του σοβιετικού τύπου, σπουδαία θέση κατέχει το πρόβλημα της σοβιετικής επιστήμης. Σε πολλά όργανα του τύπου εμφανίστηκαν άρθρα, όπου εξετάζονται τα πραγματικά συμβάντα που συνδέονται με τη γενετική, την κυτταρολογία, τη γλωσσολογία, την κυβερνητική, τη φυσική της σχετικότητας, την κβαντική χημεία, κ.λπ.

Η αποτίμηση της μοίρας της σοβιετικής επιστήμης η οποία κυριαρχεί στη Δύση (και είναι πλατιά διαδεδομένη στην πρώην Σ.Ε.) στηρίζεται στη θέση για την ολέθρια (καταστροφική) επίδραση της μαρξιστικής φιλοσοφίας στην ανάπτυξη της επιστήμης. Συχνά συναντά κανείς αναφορές στην ήττα της γενετικής στη Σ.Ε. και το θρίαμβο του ιδεολογικού δόγματος του Τροφίμ Λισένκο. Αναλύοντας αυτό το πρόβλημα, ο Λ. Β. Μπαγέντοφ και εγώ, εισαγάγαμε την έννοια του φαινομένου της *ιδεολογικοποιημένης επιστήμης*¹. Πιστεύουμε ότι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την ουσία του ως εξής: τρεις σπουδαίες θέσεις ορίζουν το status της επιστήμης: 1) Η θέση για την κοινωνική φύση της επιστήμης ορίζει ότι η επιστήμη αναπτύσσεται μόνο σε ένα *sotsium* ειδικού τύπου. 2) Η φιλοσοφία των πανεπιστημιακών δασκάλων επηρεάζει τις αντιλήψεις που δημιουργούνται σε αυτούς. Οι δύο αυτές θέσεις πρέπει να συσχετίζονται άμεσα με μια τρίτη θέση: 3) Την αναγνώριση της επιστήμης ως συστήματος αντικειμενικής γνώσης. Αν αγνοήσουμε αυτή τη θέση, αν την αρνηθούμε ή την αμφισβητήσουμε, τότε γεννιέται άμεσα το φαινόμενο της ιδεολογικοποιημένης επιστήμης. Και τότε γεννιέται η Σλαβική επιστήμη, η προλεταριακή επιστήμη, η Αριανή επιστήμη, είτε η Ισλαμική επιστήμη. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ιδεολογικές αξίες δεν αντιπροσωπεύουν κανόνες συμπεριφοράς ή κοσμοαντιλήψεις των πανεπιστημιακών δασκάλων, αλλά αξιώνουν να εισέλθουν στο ίδιο το «σώμα», στη δομή της επιστήμης. Αλλά τότε καταργείται η ίδια η βάση της επιστήμης – το αντικειμενι-

* Ο Μουράτ Ακχούντοφ, φυσικός και φιλόσοφος, είναι διδάκτωρ Φιλοσοφικών Επιστημών και Καθηγητής στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. Σήμερα είναι Visiting Scholar στο Ρωσικό Κέντρο Ερευνών του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ (ΗΠΑ).

κό της περιεχόμενο. Η επιστήμη παύει να υπάρχει ως σύστημα αντικειμενικής γνώσης.

Είναι υπεύθυνος ο μαρξισμός για την εμφάνιση του φαινομένου της ιδεολογικοποίησης της επιστήμης στη Σοβιετική Ένωση; Πράγματι, με κάποιο τρόπο ήδη η μαρξιστική φιλοσοφία δημιούργησε τις πολιτικές εκείνες συνθήκες στις οποίες μπόρεσε να ανθίσει το φαινόμενο της ιδεολογικοποιημένης επιστήμης. Αλλά πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι, πριν απ' όλα, οι πολιτικές δομές που γέννησαν την ιδεολογικοποιημένη επιστήμη στη Σ.Ε. ήταν μια ανεπαρκής έκφραση του σοσιαλισμού, μια ωμή στρέβλωσή του, και δεύτερο, ότι η μαρξιστική φιλοσοφία που λειτουργούσε ως όργανο της ιδεολογικοποιημένης επιστήμης ήταν μαρξισμός μόνο κατ' όνομα. Ουσιαστικά, και η ίδια η μαρξιστική φιλοσοφία είχε υποστεί μια ειδική ιδεολογικοποίηση και δεν είχε υποστεί λιγότερη ζημιά από τις άλλες επιστήμες.

Στην πραγματικότητα η ιδεολογικοποίηση της επιστήμης πραγματοποιήθηκε στη Ρωσία πολύ πριν από την Οχτωβριανή Επανάσταση. Ήδη κατά το 19ο αιώνα διαμορφώθηκε στη Ρωσία η άποψη ότι η Δυτική Ευρωπαϊκή επιστήμη (και ο πολιτισμός γενικά) πέθαιναν και ότι θα την έσωζε η Ρωσία². Η δυτική αναλυτική επιστήμη δεν ήταν απλώς άρρωστη: ήταν ψευδής γνώση από την ίδια τη φύση της. Έτσι, το ζήτημα δεν ήταν να σωθεί η δυτική, αστική επιστήμη, αλλά μάλλον να αναπτύξει η Ρωσία τη δική της, συνθετική, Σλαβική (σοσιαλιστική, φυσική, προλεταριακή) επιστήμη³. Κατά κανόνα οι αντιλήψεις αυτές σχετίζονταν κυρίως με τις κοινωνικές επιστήμες, αλλά πολλές απ' αυτές τις ιδέες επεκτείνονταν γενικά στην επιστήμη (ακόμα και στους νόμους της αφηρημένης σκέψης). Επιπλέον, οι ιδέες για την ανάγκη να δημιουργηθεί μια νέα ρωσική επιστήμη στο πεδίο των φυσικών επιστημών και ειδικά στις γεωργικές επιστήμες και στη γεωργική χημεία, ήταν πολύ δημοφιλείς⁴. Η φωνή των Ρώσων μαρξιστών ήταν φυσικά μια από τις φωνές στη χορωδία υπέρ της ιδεολογικοποιημένης επιστήμης. Αυτό όμως δεν ήταν ένα ειδικά μαρξιστικό φαινόμενο, αλλά μάλλον ένα ειδικά ρωσικό. Η ιδιαιτερότητα αυτής της διαδικασίας ιδεολογικοποίησης της επιστήμης στη Ρωσία είχε κατανοηθεί με σαφήνεια από τον Ν. Μπερντιάγιεφ, ο οποίος έγραφε: «Είναι τελικά ανάγκη να δεχτούμε ότι η «αστική» επιστήμη είναι η τωρινή, αντικειμενική επιστήμη. Η «υποκειμενική» επιστήμη των λαϊκιστών μας και η «ταξική» επιστήμη των μαρξιστών μας, μοιάζει περισσότερο με ειδική μορφή πίστης παρά με επιστήμη».⁵

Η Οχτωβριανή Επανάσταση άνοιξε μια νέα σελίδα στην ιστορία της Ρωσίας. Το Μαρξιστικό Κόμμα που ήταν επικεφαλής της νέας σοβιετικής εξουσίας όφειλε να αρχίσει να μεταφέρει τις θεωρητικές αντιλήψεις του στην πραγματική πολιτική ζωή. Βεβαίως μια ταλάντευση προς τα αριστερά ήταν αναπόφευκτη. Αυτό χαρακτήριζε, π.χ., το ειδικό ιδεολογικό κίνημα που ονομάστηκε «Προλετκούλτ», του οποίου η μηδενιστική τάση απέρριπτε γενικά τον προηγούμενο πολιτισμό ως προϊόν μιας εκμεταλλευτικής κοινωνίας. Η «Προλετκούλτ» είχε την

αξίωση να γίνει ο δημιουργός, όχι μόνο μιας νέας, προλεταριακής τέχνης, αλλά και μιας νέας, προλεταριακής επιστήμης, π.χ. της «παγκόσμιας οργάνωσης της επιστήμης» του Μπογντάνοφ. Η επιστήμη αυτή ήταν μια σχηματοποιημένη, υλιστική διαλεκτική, η οποία χρησιμοποιούσε ιατρικο-βιολογικό λεξιλόγιο και αντιστοιχία παραδείγματα. Ο Μπογντάνοφ πίστευε ότι είχε δημιουργήσει ένα μοντέρνο μαρξισμό, σε αντιστοιχία με τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα. Ένα ολόκληρο δίκτυο «κομμουνιστικών πανεπιστημίων» διαμορφώθηκε στη Ρωσία, όπου εργάτες και στρατιώτες διδάσκονταν, σε πολύ σύντομο χρόνο, αυτή την προλεταριακή επιστήμη. Αλλά ο Λένιν διέκοψε αποφασιστικά αυτή τη δραστηριότητα. Πριν απ' όλα, επειδή η «Προλετκούλτ» άρχισε να ανταγωνίζεται το Κόμμα των Μπολσεβίκων και περισσότερο επειδή υπήρχε φιλοσοφικός ανταγωνισμός ανάμεσα στον Λένιν και τον Μπογντάνοφ, πολύ πριν από την Οχτωβριανή Επανάσταση. Και δεύτερο, επειδή οι λεγόμενοι «επιστήμονες» της «Προλετκούλτ» ήταν απολύτως άχρηστοι στην ανάπτυξη της χώρας. Η εκβιομηχάνιση και ο εξηλεκτρισμός της χώρας δεν πραγματοποιήθηκαν με τη βοήθεια των προλετάρων-επιστημόνων, αλλά μάλλον με τη βοήθεια αστών ειδικών. Αντίστοιχα, η σοβιετική κυβέρνηση, με επικεφαλής τον Λένιν, αγωνιζόταν να δημιουργήσει τις πιο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη της επιστήμης. Εντούτοις το πρόβλημα της στάσης απέναντι στη Δυτική Επιστήμη συνέχιζε να έχει μεγάλη σημασία.

Κατά τη δεκαετία του '20 στο εσωτερικό του σοβιετικού μαρξισμού διαμορφώθηκαν δύο στρατόπεδα τα οποία εμφανίσθηκαν με θυελλώδεις αμοιβαίες κατηγορίες και διεξήγαγαν οξυτάτες συζητήσεις για τα προβλήματα των φυσικών επιστημών⁶. Γενικά, δόθηκε τεράστια προσοχή σ' αυτά τα προβλήματα κατά τη δεκαετία του '20 – οργανώθηκαν διάφορα ινστιτούτα, τμήματα και ακαδημίες που κλήθηκαν να λύσουν φιλοσοφικά προβλήματα των επιστημών και της τεχνολογίας. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες εμφανίσθηκαν οι «μηχανικιστές» και οι «διαλεκτικοί», οι οποίοι έλυσαν το πρόβλημα των σχέσεων του μαρξισμού με τις επιστήμες και ειδικά το τι έπρεπε να γίνει με την «αστική» επιστήμη και πώς να αναπτυχθεί η «προλεταριακή» επιστήμη. Τα αφετηριακά σημεία ήταν κοινά, τόσο για τους «μηχανικιστές» όσο και για τους «διαλεκτικούς» – υπήρχαν κοινές αντιλήψεις για το μαρξισμό στις αρχές της δεκαετίας του '20. Όλοι π.χ. συμφωνούσαν ότι τα ίδια τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας περνούσαν μια μεγάλη κρίση. Αυτό είχε την αντανάκλασή του επίσης στην «αστική» επιστήμη, η οποία όχι μόνο δεν κατανοούσε ουσιαστικά το διαθέσιμο πειραματικό υλικό, αλλά το κατανοούσε σε στρεβλή μορφή. Ένας από τους εξέχοντες «μηχανικιστές», π.χ. ο Ι. Λουμποτσόφ-Στεπάνοφ, προσέγγιζε το «μηχανικισμό» στη βάση και ποιας «Αρχής ιδεολογικής αντιστοιχίας»: η επιστήμη του επαναστατικού προλεταριάτου είναι ο διάδοχος και η συνέχεια της επιστήμης της επαναστατικής αστικής τάξης του 18ου αιώνα, δηλαδή της κλασικής μηχανικής. Κατά συνέπεια, στην επιστήμη του 20ού αιώνα μπορεί να παρατηρηθεί το απόγειο και ο μεγαλύτερος

θρίαμβος της μηχανιστικής κατανόησης της φύσης. Για το λόγο αυτό, οι σύγχρονες επιστημονικές θεωρίες, οι οποίες είχαν αναπτυχθεί στην αστική Δύση και οι οποίες υπονόμουν ή περιόριζαν τη μηχανιστική κοσμοαντίληψη, γεννούσαν την υποψία για ιδεαλισμό στη Σ.Ε. Οι πρωτοπόροι Σοβιετικοί επιστήμονες ήταν υποχρεωμένοι να υποστηρίζουν ότι η θεωρία της σχετικότητας, η κβαντική θεωρία, η γενετική και ορισμένες άλλες θεωρίες της σύγχρονης επιστήμης, δεν ήταν αντίθετες με το μαρξισμό και ότι, αντίθετα, τον επιβεβαίωναν. Μαρξιστές φιλόσοφοι αναζητούσαν ιδεαλιστικά στοιχεία σ' αυτές τις θεωρίες και μοχλούσαν να αγωνιστούν εναντίον τους, αν και κατά το μεγαλύτερο μέρος αγωνίζονταν ο ένας εναντίον του άλλου.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους μηχανικιστές και τους διαλεκτικούς οξυνόταν με τα χρόνια. Βαθμιαία άρχισαν να προχωρούν, από την κριτική προσωπικών θεσμών σε εργασίες των «αντιπάλων» τους, σε προσπάθειες να αποδείξουν τη γενική χρεοκοπία της αντίθετης κατεύθυνσης: η κατεύθυνσή μας είναι Ορθόδοξος μαρξισμός και η κατεύθυνσή τους αναθεώρηση του μαρξισμού.

Τον Απρίλιο του 1929 έγινε η Δεύτερη Πανερωσιακή Διάσκεψη των Μαρξιστικών Λενινιστικών Ιδρυμάτων, στην οποία ηττήθηκαν ολοκληρωτικά οι μηχανικιστές. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι το 1929 μια εξέχουσα μορφή του Κομμουνιστικού Κόμματος, ο Ν. Μπουχάριν και οι συνάδελφοί του μεταξύ των μηχανικιστών ανήκαν... στη δεξιά αντιπολίτευση. Εντούτοις οι διαλεκτικοί δε χάρηκαν για πολύ τη νίκη τους, επειδή συνδέθηκαν με έναν άλλο αντίπαλο, τον Λ. Τρότσκι – αποτέλεσαν τη φιλοσοφική πλατφόρμα της αριστερής αντιπολίτευσης. Και ο Στάλιν ο ίδιος ανέλαβε το ρόλο του ορθόδοξου μαρξιστή. Κατά το τέλος της δεκαετίας του '20 και τις αρχές της δεκαετίας του '30, ο Στάλιν υποκίνησε παλαιούς του Ινστιτούτου των Κόκκινων Καθηγητών εναντίον και των μηχανικιστών και των διαλεκτικών. Από τις 23 Δεκεμβρίου 1930 μέχρι τις 6 του Γενάρη του 1931, έγινε η περίφημη συζήτηση κατά τη σύσκεψη του προεδρείου της κομμουνιστικής Ακαδημίας (Komacademy). Εδώ διατυπώθηκε με σαφήνεια η θέση για την ανικανότητα της παλαιάς αστικής επιστήμης να διευκολύνει την κοινωνική ανασυγκρότηση της εθνικής οικονομίας. Μια νέα σοβιετική επιστήμη, διαφορετική από την αστική, ήταν αναγκαία.

Γιατί επικεντρώθηκε με τόση οξύτητα η ιδεολογική πάλη στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές του 1930; Ο Στάλιν ονόμασε αυτή την περίοδο «Μεγάλη Τομή». Το πρόβλημα είναι ότι τώρα γινόταν στη Ρωσία μια νέα επανάσταση – μια επανάσταση που απομακρυνόταν ακόμα περισσότερο από το εννοιολογικό πλαίσιο του μαρξισμού. Ο Στάλιν είχε συντρίψει το 1929 ολοκληρωτικά την οργανωμένη αντιπολίτευση μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Νίκησε τη μαρξιστική αντιπολίτευση και έφερε στην εξουσία τη γραφειοκρατία, κάτι για το οποίο έγραφε ανοικτά ο Λέων Τρότσκι. Αποφασίζοντας για το κύριο πρόβλημα της κοινωνικής ανάπτυξης – δηλαδή το πρόβλημα της κολεκτιβοποίησης, ο Στάλιν απέρριψε τις ιδέες του Μαρξ και του Λένιν για την εκουσία συνεργασία των

χωρικών. Το αγροτικό ζήτημα ήταν προφανώς το σπουδαιότερο ζήτημα για το νέο καθεστώς. Αντίθετα με τις κύριες αντιλήψεις του Μαρξ, η δικτατορία του προλεταριάτου επιβλήθηκε σε μια φτωχή βιομηχανική χώρα, όπου περισσότεροι από το 80% του πληθυσμού ήταν αγρότες. Επιπλέον, οι μαρξιστές πίστευαν ότι οι αγρότες είχαν μικροαστική συνείδηση και δημιουργούσαν σταθερά τον καπιταλισμό στο χωριό. Αρχικά οι Σοβιετικοί ηγέτες ήλπιζαν ότι θα διέλυαν τη ρωσική αγροτιά στην προλεταριακή πλειοψηφία του μελλοντικού ενιαίου προλεταριακού κράτους, το οποίο ανέμεναν ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας, ή έστω, της ευρωπαϊκής προλεταριακής επανάστασης. Όταν έγινε φανερό ότι δεν υπήρχε πιθανότητα για παγκόσμια προλεταριακή επανάσταση και τέθηκε το παραδοσιακό ρωσικό ερώτημα: «Τι να κάνουμε;», ο Στάλιν και οι υποστηρικτές του αποφάσισαν να επιχειρήσουν ένα συνολικό κοινωνικό πείραμα: να μεταβάλουν τη μικροαστική ταξική κληρονομιά της ρωσικής αγροτιάς και να τη μετατρέψουν σε «κολχόζνικους» και «σοβχόζνικους», δηλαδή σε προλετάριους των αποκαλούμενων εργοστασίων «ψωμιού και κρέατος». Δεν ήταν αρκετό να ενώσουν τους χωρικούς σε συλλογικά και κρατικά αγροκτήματα. Έπρεπε να τους αλλάξουν την ατομιστική ψυχολογία, το ένστικτο της ιδιοκτησίας και τη θρησκευτικότητά τους. Η ανασυγκρότηση της εθνικής οικονομίας στη Σ.Ε. χρησιμοποίησε συχνά το σύνθημα «να φτάσουμε» τις υψηλά αναπτυγμένες βιομηχανικές, κεφαλαιοκρατικές χώρες. Είναι ενδιαφέρον ότι ένας από τους ηγέτες της «Προλετκούλτ», ο Α. Γκάτσεφ, πίστευε ότι ο προλεταριακός πολιτισμός θα μπορούσε να δημιουργηθεί όχι στη Ρωσία, αλλά στις βιομηχανικές δυτικές χώρες, και ειδικά στις ΗΠΑ και στη Γερμανία. Αντίστοιχα, η σοβιετική εξόρμηση για εκβιομηχάνιση βασιζόταν στην ίδια επιστήμη μ' αυτή που χρησιμοποιούσαν στη Δύση και τη χρησιμοποιούσαν για την ανάπτυξη της χώρας. Η Σοβιετική Ρωσία ήταν η πρώτη χώρα που ανελάμβανε την κολεκτιβοποίηση. Επρόκειτο για αποκλειστικά δικό της πείραμα. Δεν υπήρχε τίποτα που θα μπορούσε να δανειστεί από τη Δύση. Η επιστήμη αυτή θα ήταν ο καρπός της συλλογικής δημιουργίας πλήθους ανθρώπων, αποτέλεσμα του μόχθου των ίδιων των κολχόζνικων, που δούλευαν σε χιλιάδες μικροσκοπικά εργαστήρια του χωριού. Νέοι επιστήμονες προωθήθηκαν από το περιβάλλον ημι-αγράμματων χωρικών. Δεν επρόκειτο για την επιστήμη με την παραδοσιακή έννοια. Επρόκειτο για μια νέα θρησκεία και ιδεολογία, η οποία, υποτίθεται, θα έπαιζε αποφασιστικό ρόλο στην αλλαγή της «ταξικής κληρονομιάς» των χωρικών. Από την άλλη πλευρά, η επιστήμη των κολχόζ και των σοβχόζ ήταν πιο πρακτική από την παραδοσιακή επιστήμη (τώρα γνωρίζουμε ότι αυτό είναι λάθος) και από ιδεολογική άποψη ήταν εντελώς αναγκαία – χρησιμοποιεσαν αγωγός σοσιαλισμού στη συνείδηση και τη ζωή των χωρικών.

Το σύνθημα για τη δημιουργία μιας νέας επιστήμης θεμελιακά διαφορετικής από την αστική, απαιτούσε έναν ειδικό τύπο «δασκάλου». Τυπικός αντιπρόσωπος αυτού του είδους ήταν ο Τ. Ντ. Λισένκο, που η άνοδός του άρχισε στη δεκαετία του '30. Η πορεία του για τα ανώτερα κλιμάκια της εξουσίας στο χώρο

της επιστήμης συνδέθηκε στενά με τη φιλοσοφία. Επιπλέον, η επιστήμη του Λισένκο ήταν όπως και η φιλοσοφία του. Ακριβώς όπως η επιστήμη του Λισένκο, αν και χρησιμοποιούσε το λεξιλόγιο της φιλοσοφίας, δεν έγινε ποτέ πραγματική επιστήμη, έτσι και η φιλοσοφία του, αν και χρησιμοποιούσε το μαρξιστικό λεξιλόγιο, ως προς το πραγματικό της περιεχόμενο ήταν πολύ μακριά από το μαρξισμό. (Η απλουστευτική και σχηματική σταλινική παραλλαγή του μαρξισμού, από την οποία είχε αφαιρεθεί το δημιουργικό πνεύμα του μαρξισμού, έγινε ιδεολογία και όχι φιλοσοφία). Ο λισενκισμός ήταν ακριβώς εφαρμοσμένος αγρο-μαρξισμός για χωρικούς. Θέλω να τονίσω ότι η Ρωσία θα μπορούσε να φτάσει στο σοσιαλισμό από διαφορετικούς δρόμους και όχι ακριβώς από το μαρξιστικό. Ωστόσο το «αγροτικό ζήτημα» θα ανέκλυτε στη σοσιαλιστική Ρωσία και θα χρειαζόταν μια ειδική ιδεολογία και μια ιδεολογικοποιημένη επιστήμη της σοσιαλιστικής γεωργίας. Αυτό το ιδιαίτερο είδος ρωσικής αγροτικής επιστήμης δεν ήταν αποτέλεσμα του μαρξισμού. Ήταν το αποτέλεσμα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μια υπερβολικά αγροτική χώρα. Μια τέτοια επιστήμη ήταν ενδημική στη Ρωσία. (Η ιδέα να δημιουργηθεί μια ειδικά ρωσική αγρο-επιστήμη είχε ήδη συζητηθεί κατά το 19ο αιώνα). Φυσικά η «κολχόζνικη» επιστήμη και ο ηγέτης της Τροφίμ Λισένκο είχαν τεράστια υποστήριξη από το Κομμουνιστικό Κόμμα και από τον ίδιο τον Στάλιν. Επιπλέον, ο Λισένκο επωφελήθηκε από την υποστήριξη ενός αριθμού ηγετικών μορφών της σοβιετικής επιστήμης και ειδικά από τον Ν. Ι. Βαβίλοφ*. Και φυσικά υπήρξαν επιστήμονες που επιχείρησαν να επαναλάβουν το μοντέλο του «λisenκισμού» σε άλλες επιστήμες. Στη δεκαετία του '30 διαμορφώθηκε μια ομάδα συντηρητικών φυσικών (με επικεφαλής τον ακαδημαϊκό Β. Μίτκεβιτς) οι οποίοι ήταν ανίκανοι να προχωρήσουν πέρα από το εννοιολογικό πλαίσιο της κλασικής φυσικής (μηχανικής και ηλεκτροδυναμικής) και οι οποίοι δεν δέχονταν (και δεν κατανοούσαν) τη θεωρία της σχετικότητας του Einstein και την κβαντική μηχανική. Θεωρούσαν τις επιστήμες αυτές ιδεαλιστικά προϊόντα της «αστικής» επιστήμης, η οποία ήταν υπερβολικά θεωρητική και μαθηματική (ο αγώνας εναντίον του φορμαλισμού ήταν τυπικός γενικά σ' ολόκληρη τη σοβιετική κοινότητα αυτής της περιόδου). Με τα κατάλοιπα αυτά συνδέθηκαν μαρξιστές ιδεολόγοι της δεκαετίας του '20 (Μαξίμοφ, Τιμεριάζεφ και άλλοι) και διεξήγαγαν μια πραγματική εκστρατεία καταπίεσης εναντίον πρωτοπόρων Σοβιετικών φυσικών (Μπρονστάιν, Ιοφέ, Φρένκελ, Βαβίλοφ, Φοκ, Σπιρλέιν, κ.λπ.) τους οποίους κατηγορούσαν ότι αναθεωρούσαν τις βασικές θέσεις του Λένιν, ότι ήταν δουλικοί απέναντι στη Δύση και ακόμη ότι υποτιμούσαν τον Στάλιν. Με τη σειρά τους οι πρωτοποριακοί Σοβιετικοί φυσικοί δεν εγκατέλειψαν τον αγώνα και σε πολλές μεγάλες εργασίες αποκάλυψαν την τρομερή αμάθεια των ιδεολόγων, και όχι μόνο στο φυσικό αλλά και στο φιλοσοφικό πεδίο.

Οι συζητήσεις στη φυσική προκάλεσαν τα ίδια πάθη και τις ιδεολογικές κατηγορίες, όπως και στη βιολογία. Ωστόσο τα αποτελέσματα ήταν εντελώς διαφορετικά. Στη φυσική δεν υπήρχε θέση για «ιδεολογική φυσική». Χρειάζεται να

θυμόμαστε ότι η βιολογία ήταν μια μάλλον «διάχυτη» επιστήμη στις δεκαετίες του '20 και του '30. Αυστηρές επιστημονικές θεωρίες, θεωρησιακές υποθέσεις, εμπειρικές ταξινομήσεις και φυσικο-φιλοσοφικές αντιλήψεις, όλα αυτά συνυπήρχαν στη βιολογία. Οι φυσικές θεωρίες ήταν αυστηρά μαθηματικοποιημένες και συνδέονταν ισχυρά με την αρχή της αντιστοιχίας και τις διαδικασίες στο όριο. Η φυσική είχε τη δυνατότητα της αυστηρής πειραματικής επαλήθευσης των νέων θεωριών. Επιπλέον, η ιδεολογικοποιημένη φυσική δε χρειαζόταν τον Στάλιν και το καθεστώς του. Αν πάνω από 80% του πληθυσμού της χώρας ήταν φυσικοί που λάτρευαν τον Einstein και τον Bohr, τότε ο Στάλιν θα μπορούσε να είχε υποστηρίξει το «λίσενκισμό» στη φυσική. Στην πραγματικότητα, αυτό που χρειαζόταν για την ανάπτυξη του στρατιωτικού-βιομηχανικού συμπλέγματος της χώρας πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν η πραγματική και όχι η ιδεολογικοποιημένη φυσική.

Οι «Λισενκικοί» νίκησαν ολοκληρωτικά όλους τους ανταγωνιστές τους το 1948, κατά την αλήστου μνήμης σύνοδο της Ακαδημίας των Γεωργικών Επιστημών. Οι ιδεολόγοι επιχείρησαν να συγκαλέσουν ένα αντίστοιχο Πανενωσιακό Συνέδριο για τη φυσική και τη χημεία, αλλά απέτυχαν. Το συνέδριο για τη φυσική ακυρώθηκε, επειδή οι φυσικοί ήταν απασχολημένοι με την κατασκευή της σοβιετικής ατομικής βόμβας και δεν είχε νόημα να τους στρέψουν την προσοχή τους σε ιδεολογική καμπάνια. Το 1951 έγινε το Πανενωσιακό Συνέδριο για τη χημεία. Το αποτέλεσμα του συνεδρίου ήταν πολύ τυπικό: ο διεκδικητής για το πόστο του «Λισένκο» στη χημεία (ο καθηγητής Σελίντσεφ) έπεσε σε δυσμένεια και παρέμεινε εντελώς απομονωμένος⁷. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κατάσταση στη φυσική και στη χημεία ήταν «κανονική»: η διαδικασία ιδεολογικοποίησης της επιστήμης παραμόρφωνε όχι μόνο αυτές τις επιστήμες, αλλά και πολλές άλλες σφαίρες της ζωής στη Σ.Ε.

Τελευταία έχει δημοσιευθεί ένας αριθμός από άρθρα στο σοβιετικό και τώρα στο ρωσικό τύπο, στα οποία υποστηρίζεται ότι οι «λίσενκοποίηση» απειλούσε και τη φυσική και τη χημεία. Οι συγγραφείς αυτοί ισχυρίζονται ότι οι ένοχοι είναι οι μαρξιστές φιλόσοφοι και ότι οι πηγές μιας τέτοιας «λίσενκοποίησης» πρέπει να σχηματίστηκαν μέσα στον ίδιο το μαρξισμό. Προσωπικά δε συμφωνώ με αυτή τη γνώμη, κατά τη δεκαετία του '40 μια άλλη διαδικασία λάμβανε χώρα στη σοβιετική επιστήμη. Θέλω ιδιαίτερα να σημειώσω ότι η «λίσενκοποίηση» της επιστήμης ήταν μια ειδική περίπτωση μιας γενικότερης διαδικασίας μονοπώλησης της σοβιετικής επιστήμης. Το μονοκομματικό ολοκληρωτικό σύστημα με τη λατρεία του Στάλιν εκφραζόταν με ένα έντονο ισομορφισμό σε όλα τα επίπεδα του σοβιετικού συστήματος, σε όλες τις περιοχές της επιστήμης, της τέχνης, κ.λπ. Παντού επιβλήθηκε η εξουσία του ενός κόμματος ή της μιας διεύθυνσης, όπως, π.χ. η «Μιτσουριανή βιολογία» ή ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός, με το οριστικό σάρωμα των ταλέντων και το θρίαμβο της ιδεολογικής μετριότητας. Στην πλειονότητα των σοβιετικών επιστημών ο αγώνας για το μονοπώλιο διεξαγόταν

ανάμεσα σε διάφορες επιστημονικές κατευθύνσεις ή ομάδες, μέχρι την επιβολή του αυταρχισμού και την ολοκληρωτική ήττα της αντιπολίτευσης – μια τέτοια νίκη κέρδισε και η διδασκαλία του Παβλόφ στη φυσιολογία (1950) η οποία οδήγησε σε μια μονόπλευρη ανάπτυξη σ' αυτή τη γνωστική περιοχή. Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει ένα μεγάλο αριθμό από τέτοια παραδείγματα. Στη γενετική διαμορφώθηκε μια άλλη κατάσταση, επειδή μια από τις κατευθύνσεις που μετείχε στον αγώνα για το μονοπώλιο ήταν πριν απ' όλα μη επιστημονική, ψευδοεπιστημονική ιδεολογία, η οποία επίσης νίκησε – και είναι αυτό το είδος παθολογικής νίκης που μπορεί να ονομασθεί «λίσενκοποίηση» της επιστήμης. Κατά συνέπεια θεωρεί αμφίβολη τη δυνατότητα «λίσενκοποίησης» της σοβιετικής φυσικής, όπως και κάθε επιστήμης που έχει επιτύχει ένα υψηλό επίπεδο θεωρητικής και μαθηματικής ανάπτυξης.⁸

Συμπερασματικά θέλω να αναφερθώ στο θέμα της ιδεολογικοποίησης της σημερινής σοβιετικής επιστήμης. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι η ταξική μορφή ιδεολογικοποίησης της επιστήμης έχει αποτύχει ολοκληρωτικά. Η μορφή αυτή στηριζόταν στη θέση για την προτεραιότητα της ταξικής προσέγγισης της επιστήμης και για τις ταξικές αξίες. Εντούτοις, σήμερα στην πρώην Σ.Ε. αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ήδη έχει συναντήσει φυσικούς που ισχυρίζονται ότι η γνωσιοθεωρία της κβαντικής μηχανικής είχε επιτευχθεί με επάρκεια στη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας στην Καππαδοκία. Εντούτοις η ιδεολογικοποίηση παρουσιάζει ένα βασικό κίνδυνο: η θέση των προλεταριακών αξιών καταλαμβάνεται τώρα από τα συμφέροντα μιας αντίστοιχης κλαδικής γραφειοκρατίας και από αρχές που διευκολύνουν την άνετη ύπαρξη. Τα κλαδικά αυτά συμφέροντα δεν αποκαλύπτονται ανοικτά και κρύβονται κάτω από το γενικό και το κρατικό συμφέρον. Στις επιστημονικές οργανώσεις αναπτύσσονται αναπόφευκτα επιστημονικές γραφειοκρατίες, οι οποίες με διοικητικές μεθόδους ενισχύουν τη μονοπωλιακή-ηγετική θέση τους, αποβάλλοντας τους ανταγωνιστές με μέσα, που λίγη σχέση έχουν με την επιστήμη. Η κατάσταση που περιγράψαμε μπορεί να χαρακτηριστεί με ακρίβεια ιδεολογικοποίηση της επιστήμης. Αυτή πράγματι είναι η μορφή με την οποία λειτουργεί σήμερα η ιδεολογικοποίηση της επιστήμης. Μόνον η δημοκρατία μπορεί να βοηθήσει στο να αποφευχθούν αυτές οι σύγχρονες μορφές ιδεολογικοποίησης της επιστήμης και επίσης να εμποδίσει την αναγέννηση περισσότερο επικίνδυνων αταβιστικών μορφών.

1. Akhundov M. D., Bazenov L. B. *Philosophy and Physics in the USSR*. Moscow, 1989, p. 3-4.

2. Odoevskii V. F. *Russian Night*. Leningrad, 1975, pp. 180-183.

3. Θέλω να τονίσω ότι η αντίθεση της δυτικής ανάλυσης προς τη ρωσική σύνθεση άρχισε πολύ πιο πριν, όταν εκδηλώθηκε η διαίρεση μεταξύ ανατολικού και δυτικού Χριστιανισμού.

Για τη Ρωσική Θεολογία όλη η δυτική κουλτούρα θεωρούνταν αναλυτική και ορθολογιστική. Ο αιρετικός αυτός ορθολογισμός βρήκε την έσχατη εκδήλωσή του στη δυτική επιστήμη. Νομίζω ότι η Ρωσία δέχθηκε με τόσο ενθουσιασμό τη φιλοσοφία των Χέγκελ και Μαρξ το 19ο αι. γιατί η διαλεκτική τους φαινόταν αρκετά συναφής προς τη ρωσική σύνθεση και την ολότητα της ορθόδοξης εκκλησίας.

4. Engelgardt A. N. *From the village. 12 letters*. Moscow, 1937, p. 123.

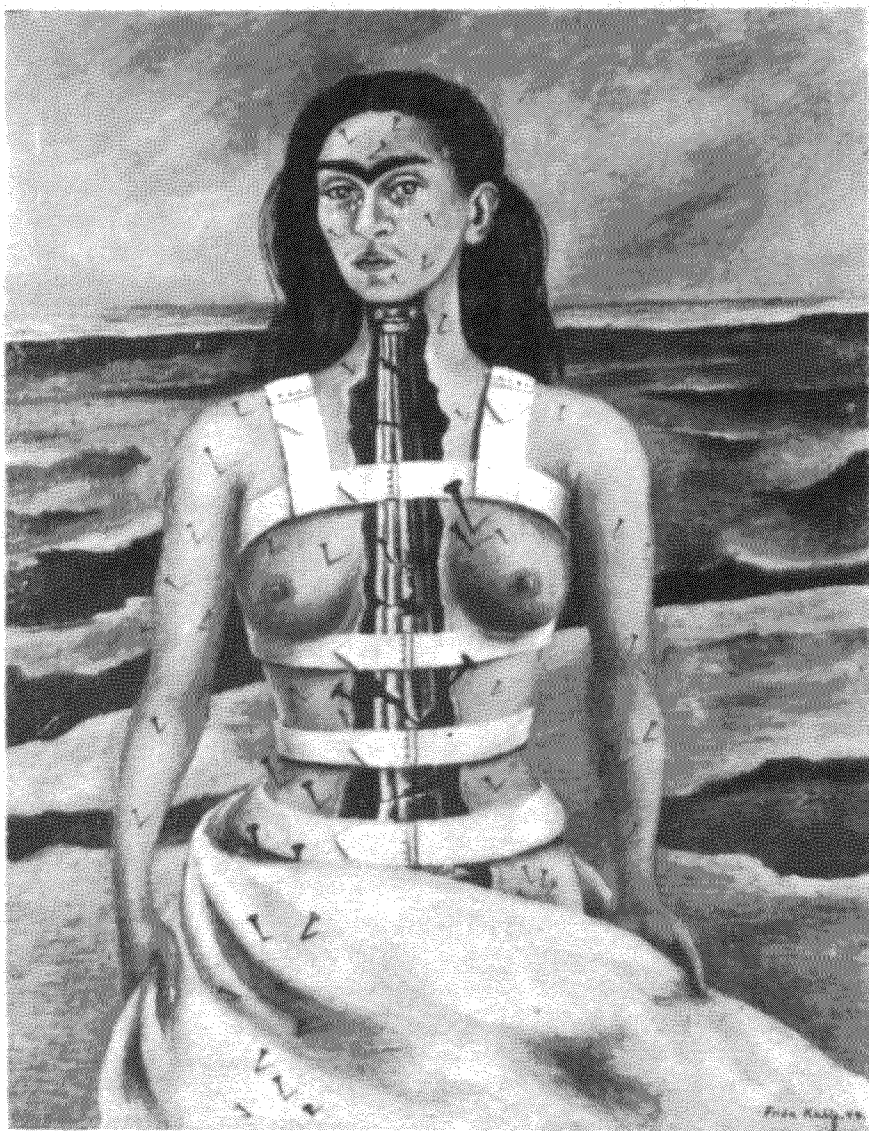
5. Berdayev N. *Philosophical Truth and the truth of the Intelligentsia*. In: Vekhi. Moscow, 1909, p. 12.

6. Joravsky D. *Soviet Marxism and Natural Science*. 1917-1932. L., 1961, p. 49.

* Ο διάσημος βιολόγος Ν. Ι. Βαβίλοφ υποστήριξε το νέο καθεστώς. Ο Βαβίλοφ ήταν πρόεδρος της Ακαδημίας της Λενινιστικής Αγρονομίας. Αργότερα καθαιρέθηκε και τη θέση του την πήρε ο Λισένκο. Το 1940 ο Βαβίλοφ συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο και πέθανε στη φυλακή το 1943. Η ίδια τύχη περίμενε και άλλους διαπρεπείς βιολόγους, αντίπαλους των «θεωριών» του Λισένκο (Σ.τ.Μ.).

7. Graham L. *Science, Philosophy, and Human Behavior in the Soviet Union*. N.Y. 1987, p. 307.

8. Akhundov M. D. *Actuality of History: Scientist and Ideology*. Moscow, 1990, p. 62.



FRIDA KAHLO: «Η σπασμένη κολώνα», 1944.